Důvody a kontext úspěchu při řešení situace v bydlení lidí, kteří překonali vlastní bezdomovectví

Petr Holpuch

Cíl výzkumu

- Identifikace okolností, vnitřních motivací a forem vnější podpory, které přispěly k vyřešení bytové nouze anebo k ukončení bezdomovectví respondentů
- Identifikace okolností, vnitřních (de)motivací a absentujících forem vnější podpory, které respondenty od ukončení bezdomovectví vzdalovaly či přímo ke vzniku jejich bezdomovectví přispěly
- Tvorba doporučení pro přípravu politik, jejichž cílem je ukončování bezdomovectví.

Výzkumné otázky

- Hlavní výzkumná otázka
- Čím je v prostředí ČR způsobeno, že se někteří lidé úspěšně vymaní z dlouhodobého bezdomovectví?

- Pomocné výzkumné otázky
- Jaké faktory přispěly ke stabilnímu zabydlení osob, které měly dlouhodobou zkušenost s životem bez domova?
- Jaké faktory v případě těchto osob naopak přispívaly ke vzniku a kontinuitě jejich dřívějšího bezdomovectví?

Pozadí výzkumu

- Bezdomovectví má v ČR dlouhodobý charakter, polovina osob bez domova takto žije již 6 více let
- Lidé v bytové nouzi se v ČR do bezdomovectví propadají opakovaně, tuto zkušenost mají 2/3 osob bez domova
- Současný systém sociálních služeb dokáže úspěšně zajišťovat primární potřeby osob bez domova, ne však jejich trvalou reintegraci
- Slibné výsledky i v českém prostředí přináší evaluace dílčích projektů využívajících principy přístupu „bydlení především“ (Housing first)
- Případy úspěšné reintegrace a jejich kontext mohou posloužit jako kompas při nastavování opatření v oblasti sociální politiky a sociální práce cílící na lidi bez domova.

Metodologie projektu a analýza získaných dat

Sběr dat

- Páteří projektu bylo 10 hloubkových rozhovorů s pěti muži a pěti ženami, kteří v minulosti překonali vlastní bezdomovectví
- Kontakty na potenciální respondenty byly získávány prostřednictvím sociální sítě pracovníků státních, neziskových a církevních organizací
- Veškeré získané kontakty na respondenty byly v první fázi tříděny na základě rozhovorů s pracovníky, kteří znali respondenty osobně. Ze seznamu potenciálních respondentů byly následně vyřazeny osoby, které dle těchto výpovědí nesplňovaly požadovaná kritéria
- Respondenti byli motivování k účasti honorářem 1000 Kč
- Respondenti pocházejí ze šesti různých krajů.

Kritéria pro účast ve výzkumu

1) Dvouletá osobní zkušenost s životem bez domova, jejíž součástí byl také život bez střechy („na ulici“) dle ETHOS
2) Respondent aktuálně žije již alespoň 1,5 roku v samostatném standardním bytě na základě legálního právního vztahu, zvládá samostatně plnit všechny smluvní povinnosti a tudíž není aktuálně ohrožen vystěhováním z důvodu jejich neplnění
3) Preferována byla diverzita respondentů z hlediska regionu, v němž žijí
4) Minimální počet respondentů z hlediska pohlaví byl stanoven na 5 mužů a na 5 žen.

Realizace 10 hloubkových rozhovorů

- Výzkumnému rozhovoru předcházelo telefonické interview s vybranými respondenty v délce cca 15 min
- Smyslem tohoto interview bylo ověření kvalifikace respondenta pro účast ve výzkumu, mentální příprava respondenta na samotný rozhovor, získání základní důvěry vůči tazateli a potvrzení zájmu o účast
- Délka samotných výzkumných rozhovorů byla 2 – 3,5 hodiny.

Scénář realizovaných rozhovorů

Kombinace biografického přístupu a polostrukturovaného rozhovoru

Opora tazatele:

- Vytištěný rámcový scénář rozhovoru
- List s časovou osou.

Tématická struktura rozhovoru:

1) Současný život respondenta
2) Dětství a „ne-bezdomovecká“ minulost
3) Pád do bezdomovectví a období života bez domova
4) Cesta z bezdomovectví
5) Význam sociálních služeb a dalších forem pomoci
6) Stabilizace v bydlení a pomoc potřebná pro jeho udržení.

Analýza dat

- K dosažení cíle výzkumu byla využita analýza přepisů získaných rozhovorů opírající se o metodu zakotvené teorie podle Strausse a Corbinové
- Přepisy byly analyzovány primárně prostřednictvím otevřeného kódování.

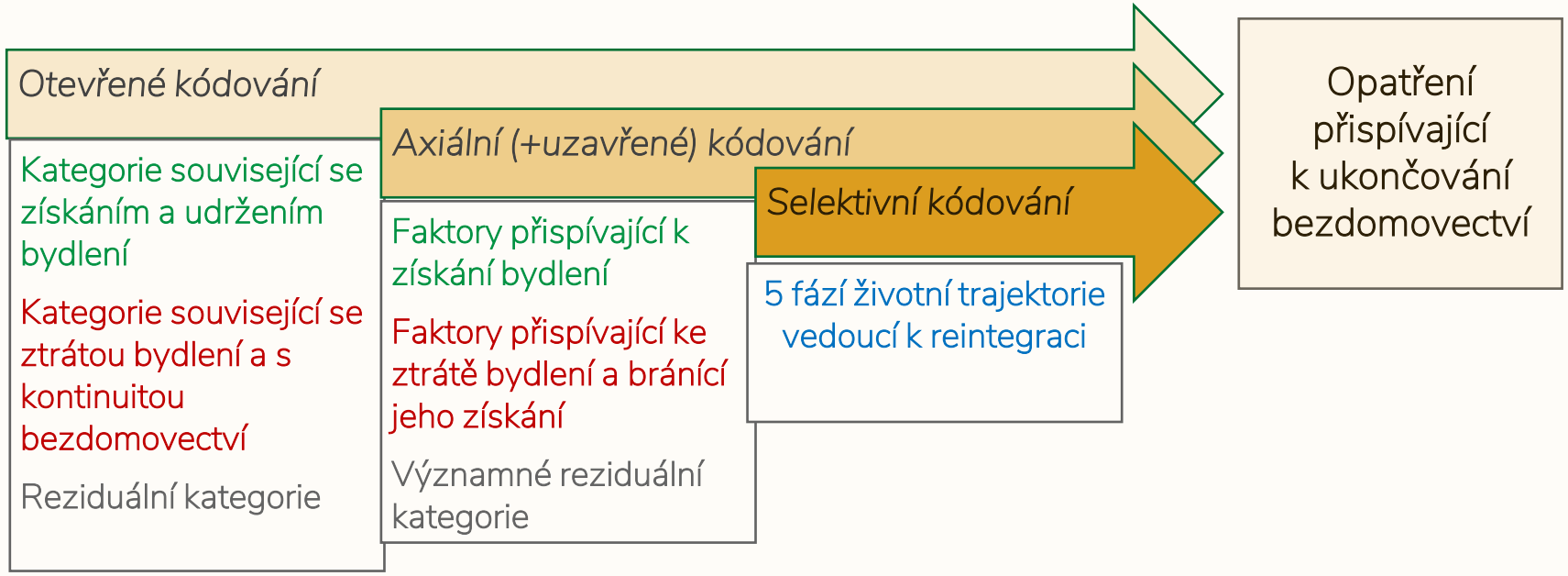

Třídění kategorií a práce s nimi po dokončení otevřeného kódování

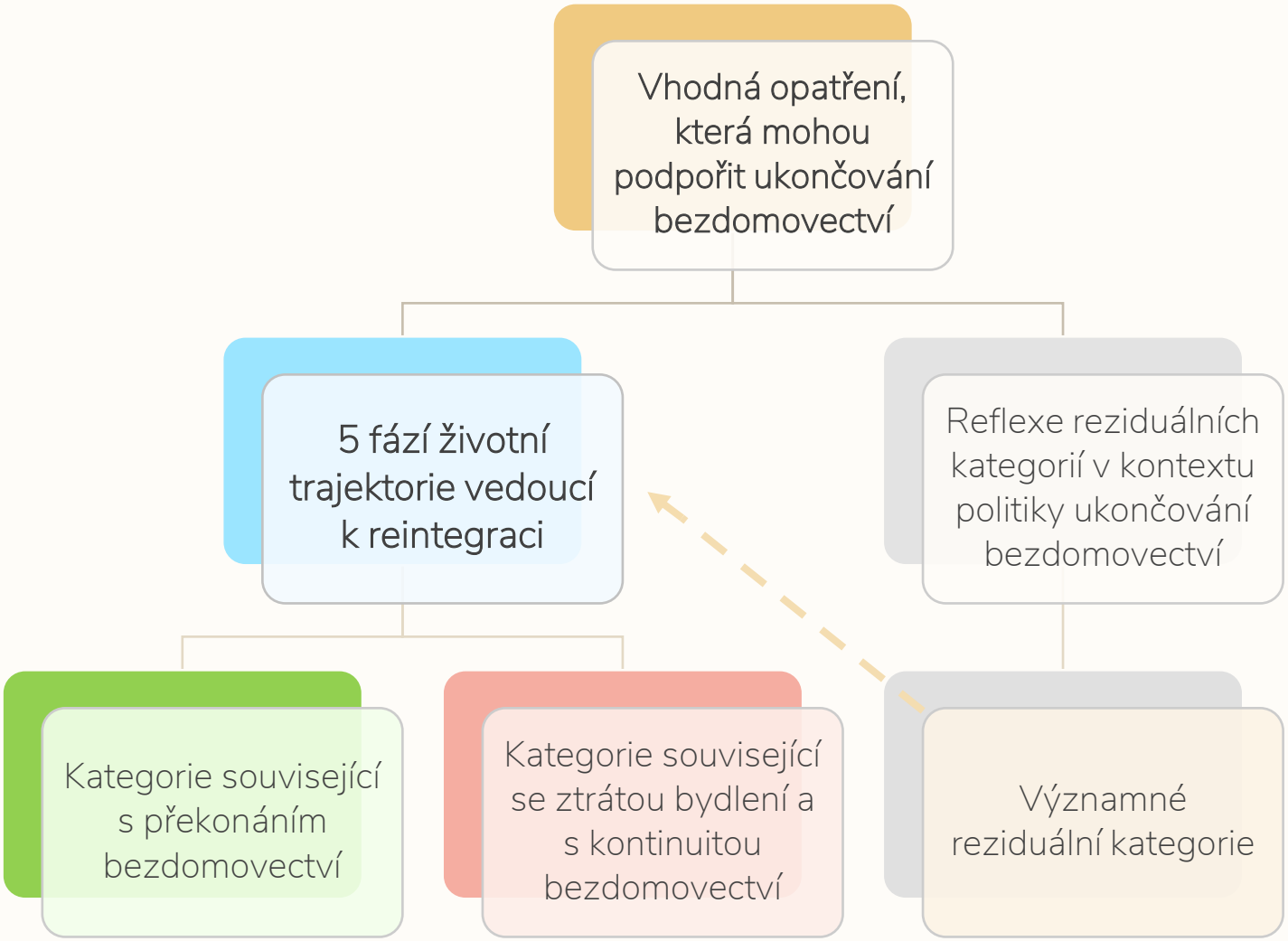

Závěry z výzkumu

Životní trajektorie respondentů perspektivou života bez domova

Struktura výstupů

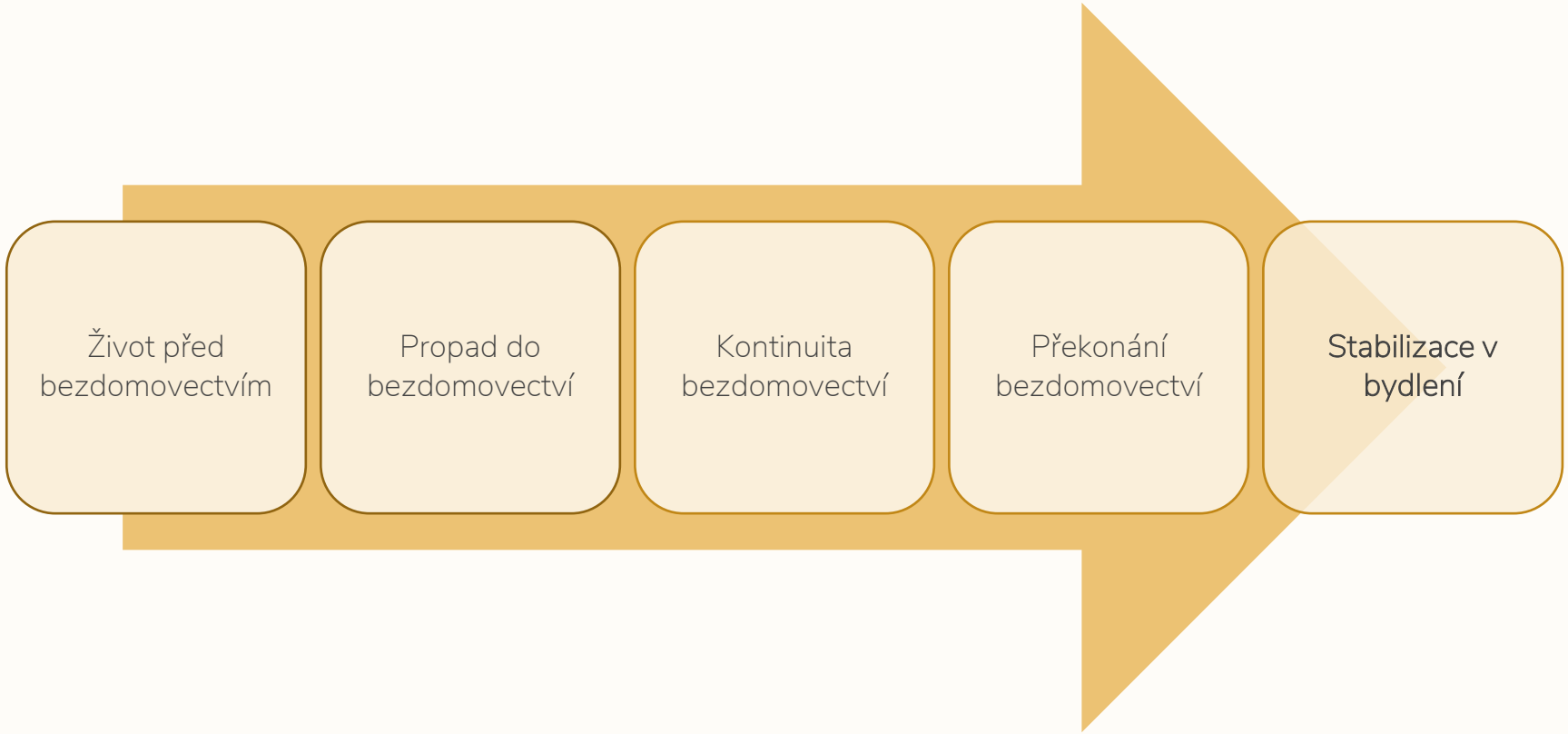

Život před bezdomovectvím

Specifické okolnosti a charakteristiky spojující příběhy osob, které se následně začaly potýkat s bezdomovectvím

Rodinné zázemí

- Neúplná rodina
- Dominantní/autoritativní/kontrolující rodič
- Alkoholismus v rodině či v manželství.

Materiální podmínky a kvalita/stabilita bydlení v dětství a dospívání

- Chudoba
- Nucené stěhování
- Útěky z domova v adolescenci
- Laxní přístup/postoj ke vzdělání.

„Brácha měl 6 dětí (...) a oni všichni bydleli v tom bytě (u rodičů), plus my, takže to byla hrozně vysoká částka a naši to nezvládali hradit sami a brácha jim nepomáhal (...) protože taky pil."

Propad do bezdomovectví

Okolnosti související s pádem do bezdomovectví

Gradující závislosti

- Alkoholismus
- Drogové závislosti.

Vnitřní „neukotvenost“

- Absence stabilního zaměstnání (dočasné brigády)
- Absence vlastního stabilního domova a touhy jej získat (často pouze „bydlení u někoho“)
- Sociální prostředí podobně nastavených osob (závislí, nezaměstnaní).

Šokující nebo tragická vysoce stresující událost vedoucí ke ztrátě životní motivace

- Smrt blízké osoby
- Nucená deportace ze zahraniční (vytržení z komunity blízkých osob)
- Dlouhodobé domácí násilí – rozchod s partnerem
- Odebrání dítěte
- Úraz.

„Když moje malá odešla z toho bytu, tak se tam stala varna z toho bytu (...) tam se prostě nonstop vařilo piko (...) ty lidi z toho baráku byli těžce šikanovaní od nás jako, takže tam to bylo úplně hrůza, konec...“

Kontinuita bezdomovectví

Okolnosti související se setrváváním v bezdomovectví

Absence motivace ke změně

- Stres, únava a fyzické vyčerpání související s životem „na ulici“
- Návykové látky
- Mentální kapacita vytížena zajišťováním základních životních potřeb
- Orientace na komunitu osob bez domova
- Adaptace na bezdomovecký způsob života a bezdomovecké strategie obživy.

Život se závislostí

- Napojení na drogovou scénu a šedou ekonomiku
- Alkoholismus.

Specifičnost bezdomovectví mužů a žen

- Součástí bezdomovectví žen bylo buďto situací vynucené krátkodobé přebývání u různých mužů („výměnou“ za sex) anebo život „venku“ po boku konkrétního muže/partnera
- Muži jsou lépe disponování pro samostatné nocování ve veřejných prostranstvích a skvotech (přibližně 50 % žen, ale jen 20 % mužů žije na ulici s partnerem/partnerkou).

„No, prostě přišlo období, když už jsem na všechno rezignoval (…) Neměl jsem žádnej cíl před sebou. Tak jsem si říkal co, tady si najdu brigádu, mám co na sebe, no, budu mít nějakou korunu (…) nechtěl jsem nikoho otravovat, za nikým jít (…). Já jsem chtěl vlastníma silama se nějak prostě vzpamatovat. A pak jsem přišel na to, že to nejde někdy.“

Překonání bezdomovectví

Okolnosti související s aktivizací touhy po změně a s realizací kroků, které ke změně přispěly

Spouštěče motivace a zdroje síly k životní změně

- Navazování a udržování kontaktů s osobami mimo bezdomoveckou komunitu
- Potřeba distancovat se (alespoň mentálně) od osob bez domova
- Pobyt v instituci (vězení, nemocnice, léčebna), v níž vznikl prostor pro reflexi vlastního neuspokojivého života
- Vytržení z komunity osob bez domova
- Strach z hlubšího propadu do bezdomoveckého způsobu života a následné adaptace na něj
- Naděje na lepší budoucnost
- Nový partnerský vztah.
- Touha po získání dětí do vlastní péče

Získání dostupného nájemního bydlení

- Podpora ze strany rodiny a ochota tuto pomoc přijmout
- Podpora ze strany sociálního pracovníka či jiné pomáhající osoby.

"Že jsem si prostě říkala - ty vole, všichni tady odsud (z nemocnice) se vrátí (...) do svejch domovů, a já se vrátím tam prostě do tý špinavý, hnusný díry zaplivaný. A já jsem prostě říkala, že takhle prostě žít už nechci, jo? Že budu dělat všechno proto, abych už prostě takhle nežila."

Stabilizace v bydlení

Okolnosti související s úspěšným zabydlením a schopností si získaný byt udržet

- Asistence sociálních pracovníků, s nimiž si respondenti při řešení nahromaděných problémů vytvořili dlouhodobější pracovní vztah
- Asistence ze strany rodiny, často vázaná na ochotu pomoci s bydlením v okamžiku, kdy uvěří, že jejich pomoc přispěje k ukončení bezdomovectví. Rodina (typicky rodiče) je zároveň často ostražitá, odmítá podporovat život na ulici či financovat závislost.
- Stabilní zaměstnání – přichází až v návaznosti na bydlení
- Partnerský vztah a rodinný život
- Ambice zkvalitňovat a zlepšovat svůj život, čas věnovaný koníčkům
- Pocit domova plynoucí z pocitu kontroly nad svým „vlastním“ prostorem a chuť tento prostor zvelebovat, uvědomění, že předchozí způsob života a drogová závislost nejsou s touto touhou slučitelné.

„Kdybych mohla jako říct, co mně vlastně jako pomohlo (...), tak že mi někdo začal důvěřovat, že mi jako věřil, že zkrátka jsem dobrá máma a že zkrátka ten nájem budu doopravdy platit, jo. Důvěra prostě, jo.“

Teorie úspěšné reintegrace

Klíčové faktory pro překonání bezdomovectví

- Klíčem k úspěšné reintegraci byla existence podpůrného vztahu, ať už ze strany rodiny či angažovaného sociálního pracovníka, z něhož respondenti dlouhodobě cítili upřímný kompetentní zájem jim pomoci.
- Klíčové je však také nalezení motivace a z ní plynoucího odhodlání ke změně. Lidé bez domova vnímají svůj život často jako „žitelný“, přestože je neuspokojivý. Každodenním cílem se pro ně stávalo zajišťování základních biologických potřeb (se závislostmi v čele).
- Motivací ke změně mohou být pozitivní i negativní faktory. Pro její získání/udržení je ústřední vytržení z bezdomoveckého prostředí. Sociální ubytovny a noclehárny mohou mít na tuto motivaci negativní vliv.
- V okamžiku vzniku odhodlání bezdomovecký život opustit je klíčová vnější podpora. V případě nefunkční osobní sociální sítě z „ne-bezdomoveckého“ prostředí (starostlivých blízkých) rozhoduje o ukončení bezdomovectví schopnost sociálního systému zprostředkovat motivovaným osobám nájemní byt a potřebnou asistenci. Respondenti měli kompetence k plnění standardních povinností plynoucích z pronájmu, nicméně potřebovali asistenci se zajištěním nájemního bytu a s řešením nahromaděných problémů (zadluženost, závislost, pomoc s vyřízením dávek). Pro osoby bez domova je téměř nemožné získat komerční pronájem bytu standardní cestou.

„Když jsem si uvědomila (…), že už mezi ty lidi (bez domova) *nepatřím, že už jsem jinde (…), tak to je ten nejdůležitější moment. Říct si, že tohle je prostě můj prostor a není to jejich prostor a já je sem nebudu brát. Oni mi sice pomohli, vzali mě mezi sebe, ale já je teďka prostě, pokud se chci někam dostat, tak je musím odříznout.“*

Implikace pro sociální politiku a sociální práci

Doporučení pro efektivní ukončování bezdomovectví

Na klienta zaměřená sociální práce

- Osobní přístup, ideální je dlouhodobá komplexní asistence – sociální pracovník jako průvodce. Automatizovaná sociální pomoc byrokratického charakteru sama o sobě nefunguje
- Podpora kontaktů s rodinou
- Současný systém dávek na bydlení je funkční, problémem je zpřístupnění nájemního bydlení a poskytnutí asistence
- Nízkoprahové služby jako informační rozcestník a prostor pro stimulaci motivace ke změně.

Dostupné bydlení

- Stát/obce musí fungovat jako zprostředkovatelé nájemního bydlení pro osoby v bytové nouzi (princip sociální agentury poskytující garance vlastníkům)
- Komerční nabídky jsou pro osoby dlouhodobě se potýkající s bezdomovectvím nedostupné (nesplňují nároky vlastníků).

„Toto je jedna z největších pomocí prostě, když má člověk někde bydlet.“

Výstupy z výzkumu

Policy Brief (k dispozici na webu RILSA):

Důvody a kontext úspěchu při řešení situace v bydlení lidí, kteří překonali vlastní bezdomovectví

Odborný článek v časopise:

Důvody a kontext úspěchu při řešení situace v bydlení lidí, kteří překonali vlastní bezdomovectví (článek je v přípravě)

Děkuji za pozornost

Petr.holpuch@rilsa.cz